

* TRADICE – MATERIÁLY – ZPRÁVY *

Vzácné svědectví o Romanu Jakobsonovi

Bengt Jangfeldt: Якобсон-будетлянин (Jakobson-futurista). Sborník materiálů, sestavení, příprava textu, předmluva a komentáře: Bengt Jangfeldt. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studies in Russian Literature, Stockholm 1992.

Tato kniha je souborem materiálů věnovaných především ranému období Jakobsonova života a jeho vědecké dráhy. Těžištěm sborníku jsou Jakobsonovy kontakty s ruskou literární a uměleckou avantgardou 10-ých let dvacátého století a jeho pražské období. Značná část souboru je založena na Jakobsonových vzpomínkách na jeho přátele-futuristy a blízké známé, především Chlebnikova, Kručonych, Majakovského, Pasternaka a některé další. Kniha obsahuje též část Jakobsonovy korespondence, dopisy známým a především blízké a milované přítelkyni Elze Trioletové, a rovněž ukázky jeho překladů a vlastní poezie a prózy z té doby. Jsou připojeny též fotografie a velmi cenné poznámky a vysvětlivky týkající se zmíněných osobností a událostí. Většina dokumentů a fotografií obsažených v této knize ještě nebyla publikována.

Sborník byl sestaven a vydán z iniciativy a za pomoci instituce „Jakobson Foundation“. Stephen Rudy požádal jménem této instituce Bengta Jangfeldta, tvůrce tohoto sborníku, aby redigoval a vydal své besedy s Jakobsonem a doplnil je dalšími materiály z archivu instituce. Jakobsonovo vyprávění, jeho vzpomínky zpracoval autor knihy na základě materiálu magnetofonových nahrávek jejich společných besed, které se konaly v r.1977, tedy v době, kdy Jakobson jako světově uznávaný lingvista měl svou vědeckou dráhu již téměř za sebou (1896–1982). Proto je přirozené, že mnohé údaje, vzpomínky zde jsou základem, někdy i obdobou, toho, co je jádrem jeho známých *Dialogů*¹, obsahujících jeho úvahy a rozhovory s Krystynou Pomorskou, jeho tehdejší ženou, která byla profesorkou ruského jazyka a literatury na MIT.

Období, ze kterých uvedené dvě práce čerpají, jsou tudíž různá, dalo by se říci téměř protichůdná: na jedné straně – začátek Jakobsonovy vědecké dráhy, a na druhé – shrnující, hodnotící úvahy zasloužilého vědce-„osmdesátníka“. Přesto je mezi nimi zjevná a přirozená korespondence, návaznost. Je to způsobeno především tím, že Jakobsonovi byla vlastní

¹ Jakobson, Roman – Pomorska, Krystyna: Dialogues. English translation C 1983 by The Massachusetts Institut of Technology and Cambridge University Press. „Dialogy“ vyšly v r.1980 ve Francii, anglický překlad pak v r.1983 v MIT; ruská verze byla vydána v r. 1982 v Jeruzalémě pod názvem „Беседы“, český překlad vyšel v r. 1993 (Český spisovatel, Praha 1993).

určitá stálost badatelských zájmů. V průběhu svého života důsledně rozpracovával až základní východiska, ovšem při stále širším záběru, na stále obsáhlejší materiál. Jakobson se, mimo jiné, řídil zásadou: prověřovat výsledky práce provedené na jednom materiálu přenesením na jiný materiál.

Jak ukazuje Jakobsonovo vyprávění v jeho besedách s Jangfeldtem, zajímaly, unášely jej již od gymnaziálních let (Lazarevský institut 1912–1914) určité problémy, které pak v průběhu své celoživotní vědecké činnosti řešil. To ostatně odpovídá jeho původnímu označování „Jakobson-budětljanin“, které předznamenává jeho program na celý život.

Již od raných let měl Jakobson kontakty s výtvarnými umělci, s ruskou výtvarnickou avantgardou. Měl zájem o impresionismus a postimpresionismus, o abstraktní malířství, a vůbec o nové směry v umění. Přitahovali ho především malíři Kan, Bajdin, Milman, Malevič, Maľušin, manželé Larionov a Gončarova, Burluk, Rodčenko, Filonov, Kardinskij aj. Mnozí z nich spojovali, tak jako i sám Jakobson, své výtvarnické zájmy s problémy literárními, obzvláště s otázkami poezie, poetiky.

Jakobson vždy cítil a zdůrazňoval hlubokou vnitřní spojitost mezi vědeckým hledáním mladých lingvistů a literárních teoretiků a tvůrčími snahami současných malířů a básníků, ruského avantgardního umění. Přirozené proto bylo, že se od samého počátku rozvíjel jeho zájem o cizí i ruskou poezii. Předmětem jeho obdivu byli Mallarmais, Baudelaire, Shakespeare, Poe, Puškin, Bělyj, Blok, Marinetti aj.

Pro Jakobsona bylo charakteristické, že vždy směřoval k tomu, co bylo nové. Snaha Jakobsona vytvořit novou poetiku ho spojuje s futuristy a s ruskou formální školou. Jakobson sdílel zaměření futurizmu na tvůrčí anticipaci budoucnosti. Jeho blízkými přáteli byli Tastenen, Kručonych, Šklovskij, Brik, a obzvláště pak Chlebnikov, Majakovskij, Pasternak. Překladům, rozborům a popularizaci jejich tvorby věnoval Jakobson mnoho místa ve své činnosti, jeho diskuse, besedy s nimi byly pro něj zdrojem poznání, stimulem tvůrčího vývoje.

Již do gymnaziálních let spadá i začátek vlastní tvorby Jakobsona. Pod pseudonymem Aljagrov psal své „zaumné“ verše i jiné literární výtvořky. Od samého začátku studia Jakobsona zajímal i folklór. Již v době Lazarevského institutu, v jehož čele stál tehdy etnograf Bogdanov, se Jakobson spolu s Bogatyřovem a dalšími zájemci zabýval terénní folkloristickou prací. Jakobson vyzdvihl nejen zásady nové koncepce a interpretace folklóru, ale též nové úkoly pro jeho sběratelství, a vypracoval lingvistický přístup ke srovnávací mytologii.

Jakobson byl vědec velice všestranný, s širokým rozhledem, s různorodými znalostmi. Zajímaly jej vztahy mezi různými druhy umění, jednotlivými vědami a lingvistikou, literaturou, poezií, ale též folklórem, mýtem, životopisem a osobností básníka.

V roce 1914 vstoupil Jakobson na slovansko-ruské oddělení historicko-filologické fakulty Moskevské univerzity, v jejímž čele byl tehdy Fortunatov. Zájem mladých lingvistů o poezii, diskuse o problémech poetického jazyka, verše vyústily v založení Moskevského lingvistického kroužku, jehož předsedou se stal Jakobson. Později byl pak aktivním účastníkem i činnosti „Opojazu“ (Общество по изучению поэтического языка).

V bouřlivých revolučních letech prošel Jakobson řadu zaměstnání a činností, jak to líčí v jednom z pozdějších dopisů Elze Trioletové (Praha, 17. září 1920, str. 77). Píše zde o tom, že v posledních letech byl zpátečníkem, dezertérem, vědcem, tajemníkem vedoucího oddělení umění Brika, hráčem karet, odborníkem v topenářském podniku, literátem, humoristou, reportérem, diplomatem atd.

Materiály uvedeného sborníku zahrnují ještě Jakobsonovy vzpomínky na předemigrantské české období. To, co po něm následovalo – krátkodobé pobyty v Dánsku, v Norsku, ve Švédsku a pak trvalé působení v USA, především na Kolumbijské a Harvardské univerzitě a v MIT, s častými výjezdy do zahraničí na četné mezinárodní konference a kongresy, na kterých býval zpravidla jedním z nejnámennějších přednášejících, to vše logicky navazuje na jeho původní zájmy a snahy.

Pro vývoj naší české lingvistiky je obzvláště zajímavý a blahodárný jeho pražský pobyt. My Češi vděčíme tomuto velkému lingvistovi, kromě jeho celkového vědeckého přínosu, i za to, že svým dílem seznamoval širokou světovou kulturní veřejnost s českou literaturou, historií a kulturou, jak to názorně dokazuje i bibliografie jeho tvorby.

U nás jsou většinou málo známy některé zajímavé okolnosti a podrobnosti Jakobsonova pražského období, na které v uvedených besedách vzpomíná. Jak se dostal do Prahy? Jakobson využil nabídky, aby jel do Prahy jako člen mise Červeného kříže, která měla zajistit repatriaci bývalých ruských zajatců z doby rakousko-uherské a navázat diplomatické styky s Československem. Jemu ovšem šlo především o seznámení s naší zemí a jejím jazykem. Po odchodu z mise až do roku 1927 pracoval Jakobson v tiskovém oddělení sovětského zastupitelství. Jeho dřívější činnost v oblasti literatury, literární historie a teorie, vztah k poezii jej velmi brzy přivedly do centra tehdejšího českého uměleckého života. Stal se přítelem mnoha českých a slovenských literátů a představitelů umění a kultury, členem Devětsilu. Jeho přáteli byli S. K. Neuman, Biebl, Nezval, Hora, Seifert, Hofmeister, Šíma, Vančura, Teige, Arne Novák, Novomeský, Clementis aj.

Jakobson měl hluboký zájem o středověkou a novou českou poezii, o Máchu, Erbena, o vývoj českého verše, o otázky překladatelství. Jak je známo, jeho badatelská práce v této oblasti vyústila, mimo jiné, v napsání řady vynikajících prací, především *O чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским* (1923) a *Základy českého verše* (1926).

Po navázání kontaktů s univerzitními kruhy začal Jakobson pracovat na pražské univerzitě, kde se habilitoval, a ve 30. letech pak působil na univerzitě v Brně až do doby zostřeného politického tlaku v roce 1939. Zájem o otázky jazyka a poezie, o vztahy mezi zvukovou a významovou stránkou jazyka, o jeho hláskoslovné zákony, strukturální charakter, práce na rozpracování fonologie – to vše charakterizuje vývoj strukturální a funkční lingvistiky té doby, je předmětem bádání předních jazykovědců a pochopitelně i Jakobsona.

Díky spolupráci českých a ruských lingvistů vznikl, jak známo, v r. 1926 Pražský lingvistický kroužek, který se stal jedním z předních světových jazykovědných pracovišť na dlouhá léta. Jeho zakladateli a členy byli V. Mathesius, Mukařovský, Vachek, Trnka, Havránek, Skalička, z Rusů pak právě Jakobson, Trubeckoj, Karcevskij, Bogatyrjov a někteří další. V tomto strukturalistickém kroužku se vlastně spojily určité dřívější teoretické směry – jednak učení Ferdinanda de Saussura, jehož představitelem zde byl Karcevskij, jednak učení Baudouina de Courtenay, jehož pokračovateli byli Jakobson a Trubeckoj. Jakobson měl též velkou zásluhu na vydávání proslavených *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, jejichž druhý díl byl věnován Jakobsonově práci o vývoji fonologického systému ruštiny a dalších slovanských jazyků.

Léta Jakobsonova pražského pobytu byla dobou bouřlivého rozvoje strukturální lingvistiky. Ve spolupráci s Trubeckým rozpracovával Jakobson funkční přístup k jazyku, klíčová témata fonologie, především obsah pojmu „foném“, teorii binárních opozic,

diferencujících prostředků, invariantu a variant, příznakových a bezpříznakových forem, jazykových univerzálií, světové fonologické typologie a některá další. Předmětem zkoumání lingvistů byly nejen hláskoslovné zákony jazyka, ale též uplatňování fonetických a gramatických zákonitostí v poezii. Na analýzu těchto otázek navazovalo pak u Jakobsona studium gramatiky jednotlivých jazyků, přenos strukturálních principů do oblasti morfologie, na kategorie a formy ruského slovesa, systém pádů, binární charakter jejich opozic aj.

Jak je známo z *Dialogů* a různých výběrů z Jakobsonových prací², na bázi uvedených studií pokračovala pak jeho práce i v oblasti semiotiky, neurolingvistiky, vývoje dětské řeči a afázie, teorie informace a některých dalších disciplín.

Jakobsonův charakter, jeho ideály, pracovitost, tvořivost, schopnost syntézy – to vše jej předurčovalo pro vynikající vědeckou dráhu, která se, jak známo, naplnila navzdory různým nepříznivým životním okolnostem a tragickým historickým událostem. Jakobson však nebyl jen velkým vědcem, byl též velice citlivým, srdečným, vstřícným člověkem. Podle informace z *Dialogů* (str.131) se zachoval pozoruhodný dokument s nadpisem: *Romanu Jakobsonovi – pozdrav a děkuvzdání*. Tuto knižetku vydali studenti brněnské univerzity v roce 1939, když byl Jakobson přinucen opustit svou katedru. Nadpis a obsah tohoto dokumentu aspoň zčásti vystihují ten krásný vztah, který se vytvářel mezi vědcem-lingvistou a těmi, kdo mu rozuměli, kdo ho milovali.

Ludmila Rejmánková

Україністична конференція у Брно

22–23 жовтня 2003 р. Інститутом славістики Філософського факультету університету імені Масарика в Брно була проведена міжнародна конференція на тему «Україністика – минуле, сучасне, майбутнє», присвячена 10-й річниці існування спеціалізації «українська мова та література» на зазначеному факультеті Бренського університету.

У інформаційному повідомленні, попередньо розісланому потенціальним учасникам конференції, пропонувалося розглянути коло питань, пов'язаних із історією вивчення та викладання української мови й літератури в Україні та у світі; місцем української мови, літератури, культури у світовому контексті; діалогом епох і культур у сучасній духовній ситуації в Україні; сучасним станом та перспективами зіставного вивчення слов'янських культур, мов і літератур; актуальними проблемами сучасного слов'янського мовознавства, літературознавства та культурології.

Крім доповідачів із Чеської Республіки у ювілейній конференції брали участь гості зі Словаччини, України, Росії, Польщі, Німеччини й Австрії.

Конференцію, котра відбувалася під патронатом ректора університету та декана Філософського факультету, відкрив від імені Інституту славістики проф. С. Жажа, котрий ознайомив присутніх з програмою дводенних засідань.

² Роман Якобсон: Избранные работы, переводы с английского, немецкого, французского языков, Москва, „Прогресс“ 1985.